

Джанні ВАТТИМО

Яка потреба, яка метафізика?¹

У цій статті італійський філософ і політик Джанні Ваттімо (нар. 1936) проблематизує поняття «кінця метафізики», який було проголошено у ХХ столітті. На думку Ваттімо, на початку ХХІ століття метафізика повертається. Це свідчить про існування певної людської потреби. Спираючись на класичні для цієї проблематики наративи, – проголошення смерти Бога Фрідріхом Ніцше та критику метафізики Мартіном Гайдеггером – Ваттімо висуває дві альтернативи: «метафізику уповноважених» та «метафізику знедолених». Хоча перша й дискредитувала себе, друга – ні. Вона може бути тією метафізикою, яка відповідає глибинній людській потребі і не пропонує тоталітарних програм контролю, пригнічення, переконання в існуванні лише однієї істини для всіх.

Ключові слова: метафізика, Фрідріх Ніцше, цінності, смерть Бога, Європа, європейська філософія, ХХ століття, Мартін Гайдеггер, нігілізм, свобода, істина

Привид блукає (пізнім індустріальним) світом: нова (чи стара) потреба метафізики, абсолютної істини, навіть вічного життя. По-перше, я пропоную поставити питання про те, чи справді є (буде вона новою чи старою) потреба в метафізиці. Здається, що у світі, в якому і контроль над життям громадян, і політика безпеки стають все більше і більше гнітючими, абсолютна істина традиційної метафізики – це точно не те, у чому ще залишається потреба. Радше тим, що нам потрібно, є критична настанова, яка повинна відкинути абсолютизми минулого разом із усіма їхніми трагічними соціальними імплікаціями.

Як нас учив Гайдеггер у “*Sein und Zeit*”: для того, щоби відповісти на філософське запитання, нам потрібно поцікавитися тим, *хто* ставить пи-

¹ Уперше опубліковано в журналі *Parrhesia* (<http://www.parrhesiajournal.org>) 2012 року. Оригінальна назва “What Need, What Metaphysics?”.

тання. Звідси походить провокативний смисл назви, яку я дав цій статті, тому що неясно, звідки походить новий чи старий запит на метафізику. Щоправда, відразу зрозуміло, що запит на нешкідливі та незаперечні очевидності, на яких, за припущенням, мають базуватися наші соціальне та індивідуальне життя, висувається з боку *auctoritates*². Як італієць, я не можу не згадати, що заклик до фіксованих «структур», себто до незаперечних цінностей, є постійною темою папського вчення у Римі. Між тим через інший авторитет та смисл, дещо схоже відбувається з твердженнями, що походять з законів економіки та в цілому з тих цінностей, на які має претендувати політика. Нам постійно повторюють, наприклад, що демократія повинна бути нав'язана в усьому світі за допомогою воєн, навіть якщо це кривдить традиції інших народів. Так звана «міжнародна спільнота», на яку постійно посилаються в таких випадках, гадає, що має обов'язок та право «скидати диктаторів» (таких яких Каддафі чи Асад) або втручатися куди завгодно, де, як вони вважають, фундаментальні права людей були порушені. Попри те, що це видається незаперечним аргументом, ми маємо відзначити, що він занадто часто використовувався для того, щоб прикрити нав'язуваний ідеологічний інтерес певних груп. Те саме стосується так званих «економічних законів», які нерідко подають як об'єктивні, себто «природні», як закон гравітації, наче вони є результатами «наукових» досліджень, що їх робили, за припущенням, нейтральні суб'єкти.

Напевно, саме у відношенні до наукових домагань на нейтральність, а саме у відношенні до домагання на нейтральність з боку економіки, ми можемо говорити про «нову» потребу в метафізиці. У такому разі термін треба «метафізика» передусім розуміти як такий, що підкреслює *meta* («поза») у своєму буквальному грецькому значенні: почуття потреби у чомусь «поза» фізикою, себто поза науковою достовірністю. Знов-таки, потреба в метафізиці у цьому розумінні може мати різні коріння. Якщо ми маємо на увазі Церкву та релігійних авторитетів, які гадають, що спираються на «явлені» та трансцендентні достовірності та/або «природну» конституцію людини і світу (це друге обґрунтування рівною мірою застосовується і до «прав людини»), тоді термін «поза» відсилає до знання, яке є значно валіднішим, ніж те, що його нам надає наукове мислення, та відчуває себе вищим щодо нього. Тут ми стикаємося з певним конфліктом між двома домаганнями на абсолютність: одне, скажімо, з боку Церкви, а друге – з боку так званої «наукової спільноти». Це суперечка, яка нагадує сутички між Папством та Імперією в Середньовічній Європі. Пригадування цієї віддаленої аналогії є цікавим, тому що вона дозволяє нам побачити, як у модерності позиція, яку мало (секулярне) мислення Імперії, була фактично зайнята наукою. Отже, наука може розглядатися як втілення сучасної «секулярної» влади,

² Лат.: «авторитетні», «ті, що мають повноваження» (прим. пер.).

яка зазвичай стикалася із «традиційною» владою Церкви та *auctoritates*, що спиралася на трансценденцію. Ця гіпотеза перестане бути екстравагантною, якщо ми подумаємо про те, як модерна наука постала пліч-о-пліч із політичною та економічною владою. Сьогодні вчені потребують дуже дорогих та складних машин і лабораторій, що змушують їх покладатися на приватне й публічне фінансування, яке вони мають у якийсь спосіб виправдати – наприклад, роблячи своє дослідження в певній ділянці (зброя замість ліків, препарати від спільних захворювань заможних, а не бідних народів).

Отже, ми підходимо до множини смислів потреби в метафізиці, які завжди значною мірою пов'язані з владними відношеннями. Питанням, яке постає відразу, є: чи не існує також більш справдешньої потреби в метафізиці, яка зовсім не стосується *самої метафізики*? Першим прикладом, який спадає на думку, можливо, саме тому, що він є найбільш класичним та взірцевим, є приклад Французької революції, яку ми всі розглядаємо як історичне джерело модерності. Просвітництво та думка *philosophes*, які покладені в основу *Декларації прав людини і громадянина*, що спрямовувала революцію, також бажали бути метафізичною позицією; *philosophes* удавали, що стверджують універсально валідні для кожного людського інтелекту істини. Але навіть ці істини стверджувались з причин влади чи, краще сказати, з причин «нестачі влади». Французька революція разом із багатьма революціями, які протягом століть стверджували універсальні людські права всупереч вимогам монархів чи панівних класів, не втілювалися заради любові до універсальної істини цих принципів. У певному розумінні групи чи цілі народи, які доходили до підтримки цих принципів, «відкрили» їх саме через свій знедолений стан. Як відомо нам усім, це класична теза (очевидно, все ще метафізична) Маркса, який заявляв, що пролетарій, позбавлений будь-якого майна, має право на революцію, бо – не будучи засліпленим якимось інтересом до власності – знає та втілює істину людської сутності. Яка відмінність між метафізичною потребою, яку стверджують *auctoritates*, що оплакують занепад цивільної та релігійної моральності, породжений постмодерним «нігілізмом» та насадженим мультикультуралізмом, себто надлишком свободи, з одного боку, та потребою в метафізиці французьких революціонерів чи бунтівних американських колоній Його Британської Величності, або всіх тих революціонерів, які відчувають, що виправдані універсальними «правами людини», з другого?

Відмінність полягає в тому, що, як ми бачимо, дехто використовує метафізику для збереження *status quo* – традиційних сімейних цінностей, сакральної влади релігійних ієрархій, «об'єктивної» валідності офіційної науки чи просто незаперечності мейнстримної гадки великих газет і ТВ-мереж; тоді як інші звертаються до метафізики як істини, що критично чинить опір *status quo* та бажає змінити його. На думку спадає твердження великого американського мислителя (і друга), який

не так давно пішов з життя: «Піклуйтеся про свободу, а істина сама піклується про себе»³.

У цьому розумінні «потреба у метафізиці» не є чимось новим, бо вона має ту ж саму історію, що й людство, – чи, як мінімум, вид *homo sapiens*, – *homo politicus* живе в суспільстві та має стикатися із владними відношеннями. Очевидно, мітична істота первісних лісів, якщо вона взагалі існувала, в епоху *bellum omnium contra omnes*⁴ не потребувала метафізики для того, щоби легітимізувати власні домагання влади. Якщо сьогодні справді є нова потреба метафізики, це тому, що – у парадоксальний спосіб – ми знову перебуваємо в тому стані, який раніше належав мітичній примітивній людині: цю ідею можна висловити афоризмом Ніцше, яким він починає перший том «Людського, занадто людського»: «Майже всі проблеми філософії знов приймають ту саму форму запитання, яку вони мали дві тисячі років тому»⁵. Але це відбувається, як Ніцше зазначає на багатьох сторінках своїх творів, тому що ми живемо в суспільстві, яке характеризується «індійською дикістю» (капіталістичне суспільство, яке вже розквітало в ті часи), де – і це є значенням нігілізму, до якого ми відсилаємо, коли говоримо про постмодернізм, – найвищі цінності девальвовані та де поширюється, як його назвав Макс Вебер, політеїзм цінностей, той, у якому ніщо більше не функціонує як визначальна точка референції і в межах якого ми маємо визнати, що неможливо говорити про універсальні істини з божественної точки зору. Навіть різні значення, що їх може передбачати потреба в метафізиці, як я гадаю, виражають політеїзм цінностей, які є можливими завдяки події нігілізму.

Підсумовуючи: потреба в метафізиці характеризує всю історію цивілізованої людини, тієї, яка – у спільноті, в якій вона живе, – потребує легітимацій одночасно щодо своїх побратимів та власної моральної свідомости (яка інтеріоризувала очікування спільноти та щодо якої ця людина відчуває себе відповідальною). Сьогодні цей запит відчувається значно потужніше й нагальніше, тому що ті ж самі умови цивілізації, у межах яких ми живемо, спрямували нас до політеїзму цінностей, або до так званої (слідуючи за Ніцше) школи підозри: ми більше не довіряємо універсальним домаганням, тому що в модерному світі, все більше і більше глобалізованому, на передній план вийшли різноманітні культури й «метафізики». Це трапилося також і тому, що універсалізм європейської та західної філософії був (на практиці) поставлений під питання повстаннями так званих примітивних народів, які виступили зі своїми власними вимогами. У цій ситуації потреба в метафізиці відчувається тільки у двох формулюваннях, що їх неможливо звести

³ Це цитата з Річарда Рорті, яка також є назвою збірки деяких інтерв'ю з Рорті. Див.: Richard Rorty, *Take Care of Freedom and Truth Will Take Care of Itself: Interviews with Richard Rorty*, ed. by Eduardo Mendieta (Stanford, California: Stanford University Press, 2006).

⁴ Лат.: «війна всіх проти всіх» (прим. пер.).

⁵ Friedrich Nietzsche, *Human All Too Human*, trans. by R.J. Hollingdale (Cambridge: Cambridge University Press), 12.

одне до одного: або формулювання *auctoritates*, які зацікавлені в консервації порядку, який також гарантує їм владу (через авторитет Пап чи наукових товариств, уповноважених та фінансованих державами чи корпораціями); або формулювання знедолених, що бажають змінити *status quo* та спробувати легітимізувати власні проекти. *Meta* («поза») «метафізики» має, отже, два значення: або істина поза видимим і спільним знанням, що нею володіють *auctoritates*, або проєктована «істина», яка не основана на фактах і «даних», а радше на силі проєкту знесилених.

Я розумію, що такий погляд може виглядати «небезпечним» і недостатньо «філософським» для того, щоби презентуватися в наукових/академічних колах. Між тим навіть такий погляд можна зіставити з позиціями видатних філософів минулого: Ніцше як теоретика завершеного нігілізму та Гайдеггера як критика метафізики, зрозумілої як домагання на віддзеркалення «реальності» (аристотелівські сутності, ідеї Платона та ін.) аж до того, щоби конституювати норму людської поведінки. Коли Ніцше пише, що Бог мертвий та був убитий своїми ж вірянами, він просто має на увазі те, що хочемо сказати ми, коли говоримо про постмодерність: саме прогресивна інтеграція світу під натиском політичної і технічної влад модерності є тим, що визначає кінець цінностей політеїзму, в якому немає жодної універсальності. До проголошення смерті Бога Ніцше також додає запрошення: тепер ми бажано, щоб розквітали декілька богів. Єдність (імперіялістична, колоніальна, технічно-наукова, а також метафізична) модерності помирає, а з нею помирає й можливість миру, яка до цього часу гарантувалася єдністю володінь (імперії, транснаціональні сили, церкви). Тепер така єдність може бути досяжною тільки завдяки усвідомленню багатьох метафізик та через створення умов, за яких вони зможуть вести переговори одна з одною. Універсальна істина не є тим, що перебуває в основі та на початку всього. Її можна досягти лише в кінці, через вільний консенсус.

Само собою, що за альтернативи між метафізикою *auctoritates* та метафізикою знедолених, саме друга є тією, яку ця робота визнає та закликає кожного вибрати як добру «метафізику». Не тільки з любові до знедолених, не тільки з певної симпатії до (все ще метафізичної) думки Маркса, за якою ті, кого позбавили права на майно і в кого, отже, немає ідеологічних завіс, можуть бачити істинну істину. В основі мого вибору лежить ідея Буття та філософії, яка походить передусім від Гайдеггера, що у "*Sein und Zeit*" (принаймні так, як це бачиться мені) визначально розкритикував ту ідею, згідно з якою Буття є даною і стабільною структурою, яку думка має адекватно віддзеркалювати та поважати як норму. Зрештою, саме метафізика, зрозуміла в такий спосіб, є метафізикою, яка виключає свободу, історичність та відкрити структуру існування. Гайдеггер сформулював цю критику у 1920-х не тільки з теоретичних причин. Разом із художнім та інтелектуальним авангардами того часу Гайдеггер усвідомив, що об'єктивна метафізика, зрештою, виробила універсальну об'єктивацію людської істоти та проклала шлях для того, що

пізніше Франкфуртська школа назве суспільством тотального *Verwaltung*⁶ тоталітарних раціоналістичних володінь. Для нього та екзистенціалістської думки його часу це було питанням протиставлення всьому цьому нової онтології, себто концепції Буття, яка би розглядала свободу і майбутнє як щось, що можна уявити. Як для Гайдеггера на початку минулого століття, так і для нас те, що видається новою потребою в метафізиці, не є чимось, що надихається теоретичними міркуваннями. Ми потребуємо метафізики «поза», тому що в цей час *Verwaltung* став ще більш тотальним – з тією лише відмінністю, що зараз він також є нескінченно помітнішим. Майже ніхто більше не вірить в «універсальні» метафізичні істини. Тому що з Ніцшевою Смертю Бога нові боги чи просто новий Бог, на якого ми можемо сподіватися, більше не може бути Богом класичної метафізики, тим, кого Паскаль назвав «Богом філософів». Отже, метафізична потреба, яку ми відчуваємо, більше не може бути мислимою як потреба в необхідно даній, універсальній істині. Трагічні удари, що їх завдали універсалістські домагання західної думки (релігійні переслідування, колоніалізм та фундаменталізм різного ґатунку), тепер помітні кожному. Це ж є причиною, чому традиційні сили (церкви, держави, офіційна наука, етика) залучають метафізику. Вони втрачають довіру та бажають контролювати свідомості (тепер вірні «багатьом богам») знов за допомогою уніфікації та абсолютних принципів. На противагу цим традиційним силам існує заклик до метафізики, який – як про це свідчить цитата Рорті, згадувана вище, – віддає перевагу свободі перед об'єктивною «істиною», що завжди потребує абсолютної влади, щоби надати собі значущості. Навіть дія, що потрібна для того, щоби зробити можливим суспільство, де різноманітні метафізики зможуть вільно конфронтувати одна з одною, ведучи переговори про спокуси, які не змушують нікого з них анулювати себе заради абсолютної істини, потребує «метафізичного» зобов'язання. Чи можу я припустити, що подібне зобов'язання має більше спільного з (не ексклюзивно християнським) приписом любові, ніж із пошуком доконечних принципів, які гарантують мир, змушуючи нас усіх визнати їх як *ту саму* істину?

Переклад з англійської Антона Тарасюка

Gianni VATTIMO What Need, What Metaphysics?

In this article, Italian philosopher and politician Gianni Vattimo (born 1936) problematizes the concept of “the end of metaphysics,” which was announced in the 20th century. In Vattimo’s opinion, the early 21st century sees a return of metaphysics. This points to a certain human need. Starting from two classic

⁶ Нім.: «контроль», «управління», «адміністрування» (прим. пер.).

narratives – Friedrich Nietzsche's postulation of the death of God, and Martin Heidegger's critique of metaphysics – Vattimo proposes two alternatives: a «metaphysics of the authorized» and the «metaphysics of the downtrodden». Although the former has discredited itself, the latter hasn't. It may be this latter metaphysics that answers the profound human need without offering totalitarian forms of control, oppression, or certainty in the existence of a single truth for all.

Keywords: metaphysics, Friedrich Nietzsche, values, death of God, Europe, European philosophy, 20th century, Martin Heidegger, nihilism, freedom, truth

Bibliography

Nietzsche, Friedrich. *Human All Too Human*. Translated by R.J. Hollingdale. Cambridge: Cambridge University Press.

Rorty, Richard. *Take Care of Freedom and Truth Will Take Care of Itself: Interviews with Richard Rorty*. Edited by Eduardo Mendieta. Stanford, California: Stanford University Press, 2006.